

A BEFOGADÓ MAGYAR ÁLLAM A 9–13. SZÁZADBAN

SZABADOS GYÖRGY

„Jó bornak is kell a cégér” – tartja a mondás. Noha az eredeti változat fordítva szól, miszerint „a jó bornak nem kell cégér”, de a jelenkori tapasztalat – sajnos – az előbb idézett szemlélet szükségességét igazolja. Ez a megközelítés nemcsak a kézzelfogható kincsekre (a bor esetében a kézzelfoghatóságot a hordó vagy a pohár biztosítja), hanem a ránk hagyott és az általunk létrehozott szellemi értékekre vonatkozóan is irányadó kell hogy legyen. Elsősorban azért, mert minden nemzedéknek alanyi joga, hogy saját műveltsége birtokába juthasson és azokat utódaira is örökíthesse, másodsorban azért, mert ha azokat egyesek megtámadják, akkor tudásával felvértezve könnyűszerrel verhessen vissza minden ilyen támadást. Szellemi örökségünk sorában régi történelmünk különösen nagy becsben tartandó, elvégre a korai múlt identitásképző erővel rendelkezik. A rá való emlékezés mindig aktuális, bár az emlékezés hatékonyságának jót tesz egy-egy kerek évforduló. Jelen sorok írója az Árpád-kor kutatójaként nem bővelkedik ilyesmiben, ezért nagy örömmel örvendezik, amiért e dolgozat tárgyában két kerek évfordulóra is tud hivatkozni. Idén (vagy jövőre) lesz 1025 éve annak, hogy Székesfehérvárott királlyá koronázták Vajk/István nagyfejedelmet, aki az új uralkodói címével is kinyilvánította, hogy római keresztény ihletésre kívánja újrafogalmazni a magyar államiséget.¹ Tavaly pedig 800 éve volt annak, hogy II. András király kiadta az utóbb róla elnevezett *Andreanumot*, amely széles körű önkormányzati jogokat biztosított a Nagyszében környéki szászoknak, s olyan értékeket hordoz, amelyek a magyar államiság kezdeteitől fogva kimutathatók: az autonómia és a kisebbségi identitáshoz, illetve annak megőrzéséhez való jog.

AZ ÁLLAM MIBENLÉTE

Mivel a magyar államiság kezdetei másfél évszázaddal a keresztény állam-újra-alapító Szent István uralkodása (997–1038) elé mutatnak vissza, ezért szükséges legelőször is az államiság általános mibenlétét tisztázni. Arisztotelész általános érvényű definíciója szerint:

„Minthogy minden államban [*polis*] egy bizonyos fajta közösséget ismerhetünk föl, s minden közösség nyilván valami közjó megvalósítására alakult (mert hiszen a jónak látszó cél érdekében történik minden cselekvés):

¹ A koronázás 1000-ben vagy 1001-ben ment végbe. Erről összefoglalóan lásd bővebben: HÓMAN Bálint: Szent István megkoronázásának időpontja. *Magyar Nyelv*, 1927/23. Vitatott helyszínéről összefoglalóan lásd bővebben: SZABADOS György: „Országnak nagy örömevel”. Szent István székesfehérvári koronázásáról. *Alba Regia C Sorozat*, 2019. és Uő: Még egyszer Szent István székesfehérvári koronázásáról. *Alba Regia C Sorozat*, 2022.

világos, hogy bár minden közösség valami jó cél elérésére törekszik, mégis legelső sorban, és pedig a legfőbb jó elérésére, azon legfelsőbb rendű közösség, amely a többi mind magában foglalja. Ez pedig az, amit államnak nevezünk, vagyis az állami közösség.”²

Mindez fontos szempontokkal egészült ki az újkori tudományokban. Mérvadó jogtörténeti vélemény szerint akkor van szó államról, amikor egy meghatározott terület lakossága felett független főhatalom épül ki.³ A történeti szociológiában lényeglátó okfejtés fogalmazódott meg arról, hogy nem állami formából melyik négy feltétel együttes teljesülésekor lehet az államiság állapotába emelkedni: 1) különüljenek el a kormányzati feladatkörök, 2) történjék meg az érvényesíthető hatalom központosítása, 3) állandósuljon – vagy legalább legyen tartós – az így kialakult szerkezet, végül 4) az uralmat gyakorlók és a kormányzottak közötti kapcsolat ne (valós vagy annak vélt) vérségi alapokon nyugodjék.⁴ A régebbi és az újabb középkortudományban nagy hangsúlyt kap annak tudatosítása, hogy az állam hatalmi-politikai célok elérésére jön létre, ezért létének korai szakaszában kifejezetten militáns jelleget ölt.⁵

A KORAI MAGYAR ÁLLAMRÓL ÉS NÉPEIRŐL

A magyarok esetében a politikai szervezettség a 9. század közepén ért az államiság szintjére, amikor Álmos egyeduralomra jutott a Don és a Kárpátok határolta térség népe felett. VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) világosan látta a hatalomkoncentráció és a hadi hatékonyság közötti összefüggést:

„A *skytha* népeknek tehát, mondhatni, egyforma életmódjuk és szerveztük van: sok fő alatt állnak, és a közügyekben nemtörődömök; általában nomád életet élnek. Csupán a bolgárok és kívülük még a türkök [magyarok] népe fordít gondot az egyöntetű hadirendre. Így a többi *skytha* nép-nél nagyobb erővel vívják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak.”⁶

A Magyar Nagyfejedelemség tudatosan foglalta el a Kárpát-medencét a 9. század második felében, így a hunok és az avarok után a magyarok „sztyeppebirodalma” képviselte a népvándorlás kori Közép-Európában a korai államiság „nem római” típusú alternatíváját.⁷ Hangsúlyozandó, hogy a sztyeppebirodalmakban az uralkodó iránti hűség határozta meg a meghódított vagy meghódított közösségek boldogulását: az eurázsiai füves pusztákon sarjadt ifjesztő birodalmak államszemléletéből az etnikai intolerancia eleve hiányzott. Ennek folyományaként ezek a birodalmak nemcsak velük rokon kultúrájú közösségeket integráltak (mint például az Avar Kaganátus a kutrigurokat), hanem tőlük eltérő eredetű és műveltségű csoportokat (mint például a Hun Birodalom a különböző germán törzseket).⁸

A Magyar Nagyfejedelemség is több közösséget integrált. A honfoglalás előtt a Kazár Kaganátusból kivált kabarok csatlakoztak hozzá. VII. (Bíborban-

2 ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. ford. SZABÓ Miklós, MTA, Bp. 1923. 1252a

3 Georg JELLINEK: *Általános államtan* [1920] ELTE ÁJK, Bp. 1994. 6o.

4 Walter Garrison RUNCIMAN: *Origins of States. The Case of Archaic Greeks. Comparative Studies in Society and History*, 1982/24.

5 HÓMAN Bálint: Az első állami egyenes adó. Adalék az európai adótörténethez. *Történeti Szemle*, 1912/1. 162.; Heinrich MITTEIS: *Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnzeitalters*. Böhlau, Weimar, 1955. 2–3. és Przemysław URBAŃCZYK: *Herrschaft und Politik im Frühen Mittelalter. Ein historisch-anthropologischer Essay über gesellschaftlichen Wandel und Integration in Mitteleuropa*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 2007. 74.

6 MORAVCSIK Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Akadémiai, Bp. 1988. 17–18. (A továbbiakban: ÁMTBF)

7 Walter POHL: *A non-Roman empire in Central Europe = Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. szerk. Hans-Werner GOETZ – Jörg JARNUT – Walter POHL, Brill, Leiden–Boston, 2003. 572–573. és SZÖKE Béla Miklós: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*. MNM, Bp. 2014. 108–110.

8 Összefoglalóan, további irodalommal együtt lásd: SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: *The Avars = The Cambridge History of Early Inner Asia*. szerk. Denis SINOR, Cambridge U. P., Cambridge, 1990. és Kiss P. Attila: Germán népek részvétele a hunok hadjárataiban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2010/1–2.

született) Konstantin bizánci császár (913–959) államkormányzati műve számol be erről, a következők szerint:

„Tudnivaló, hogy az úgynevezett kabarok a kazárok nemzetségéből valók. És úgy történt, hogy valami pártütés támadt közöttük a kormányzat ellen, és belháború ütven ki, felülkerekedett az előbbi kormányzatuk, és közülük egyeseket lemészároltak, mások pedig elmenekültek, és elmenvén letelepedtek a türkökkel [magyarokkal] együtt a besenyők földjén, összebarátkoztak egymással, és holmi kabaroknak nevezték el őket. Ennek következtében a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket, és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a türkök másik nyelvét is.”⁹

A magyarral rokon törökségi kultúrájú, de vele nem azonos nyelvű kabarok azonban nem tudták megőrizni különállásukat. Egyetlen – egyszersmind utolsó – dátumhoz köthető megjelenésük az, hogy 881-ben (891-ben) a Bécsi-medencében a magyarok fegyvertársaként harcoltak.¹⁰

Annál sikeresebb volt egy másik, a honfoglaláskor a Kárpát-medencében talált rokon törökségi eredetű népcsoport, a székelység, amely a keresztény államformaváltás után is meg tudta őrizni kulturális és jogi különállását. Sokat vitatott eredetkérdésüket több munka fogja át.¹¹ Fő kérdés, hogy természetes-vérségi szervezettség alapján vagy mesterséges telepítés révén alakult-e ki a székelység. A hazai krónikás hagyomány az előbbi lehetőség mellett szól. „Megmaradtak továbbá a hunokból háromezren, akiket a futás oltalma mentett ki Krimhild csatájából, s akik a nyugat népeitől való félelmükben egészen Árpád idejéig Csige mezején maradtak, s magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek nevezték” – olvassuk a forrásban.¹² A régebbi történeti, jogtörténeti, valamint az újabb régészeti és embertani érvek, ha nem is egyeznek mindenben, de a hagyományhoz közeli felfogást támasztják alá, vagyis hogy

a székelység egy vérségi alapon szerveződött sztyeppei eredetű közösség, amely Álmos és fia, Árpád beérkező népéhez képest „ősfoglalónak” minősül. A székelyek hun kori vagy avar kori beérkezésüktől függetlenül az Avar Kaganátust (is) túlélő etnikai csoportok egyikét alkothatták. Tegyük egy kis kitérőt, és idézzük fel, hogy Hóman Bálint szerint a széke-

lyek az Avar Kaganátus egy sztyeppei eredetű „hún-török” népcsoportját képezték, akik az avar birodalom felbomlása után húzódtak Erdélybe; jelenlétük tehát a magyar honfoglalás előtről való.¹³ Legújabban Hakan Aydemir foglalkozott a kérdéssel, és Hóman nézetével vitatkozva őnála merészebb álláspontra helyezkedett, hiszen a modern tudomány eszközeivel érvelt a Kézainál megőrzött hagyomány hitelessége mellett, mondván, a székelyek nyugatra menekülő csoportja 370 körül a nyugat felé menekülő hunokhoz csatlakozva érkezett a Kárpát-medencébe.¹⁴ Régészeti oldalról Révész László azt valószínűsíti, hogy az őrségi és a háromszéki székelyek egy korábbi közös, de a Kárpát-medencén belüli meg nem határozható területről rajzottak ki a nyugati és a keleti határszélekre.¹⁵

honfoglaló magyar sztyeppállam

9 ÁMTBF, 46. (Moravcsik Gyula fordítása)

10 *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum. Tomi XXX. II. köt. Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Lipsiae, 1934. 742. és SZÁNTÓ Richárd: *A 881. évi hadjárat kronológiai kérdései* = *Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére*. főszerk. PAPP Sándor, szerk. KORDÉ Zoltán – TÓTH Sándor László, SZTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, Szeged, 2018.

11 HÓMAN Bálint: *A székelyek eredete*. *Magyar Nyelv*, 1921/17.; KORDÉ Zoltán: *A székelykérdés története*. Haáz Rezső Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 1991. és BOTÁR István: *A székelyek megtelepedésének kérdései*. *Korunk*, 2021/12.

12 ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei* – KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei*. ford. BOLLÓK János, Osiris, Bp. 2004. 101–102. Vö. *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I. köt. szerk. SZENTPÉTERY Emericus, Nap, Bp. 1999. 162.

13 HÓMAN Bálint: *A székelyek...* I.m. 107.

14 HAKAN AYDEMIR: *A székely eredetkérdés megoldása = Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája*. Budapest, 2019. november 15–16. főszerk. TÜRK Attila, szerk. SUDÁR Balázs – JANCsik Balázs, PPKE BTK Régészettudományi Intézet–Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Bp. 2022.

15 Révész László: *Erdély a magyar honfoglalás korában. Szempontok a székelyek betelepülésének kérdéséhez* = *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. szerk. Révész László – WOLF Mária, SZTE Régészeti Tanszék, Szeged, 2013.

Állam a sztyeppén –

A magyarok bejövetele (1894), azaz a Feszty-körkép részlete Árpád fejedelem honfoglalásáról (Wikimedia Commons)

Annyi bizonyos, hogy a honfoglaló magyar sztyeppeállam nem viselkedett ellenségesen a Kárpát-medencében talált lakossággal. Mindez annak fényében feltűnő, hogy a környező térségekkel szemben annál harciasabb magatartást tanúsítottak. Regino, a 10. század eleji krónikás érzékelteti a honfoglalók kétféle viselkedését.

„Először is a pannónok és az avarok pusztáin kóboroltak, vadászattal és halászattal szerezvén meg mindennapi táplálékukat; ezután ismétlődő ellenséges támadásokkal törtek a karantánok, morvák és a bolgárok határterületeire; kevés embert karddal, több ezret pedig nyilakkal pusztítottak el, amelyeket oly gyakorisággal lönek ki szaru-íjaikból, hogy lövéseiket bajosan lehet elhárítani.”¹⁶

Ismeretes: Álmos ötödik nemzedékbeli leszármazottja a később (1083) szentté avatott I. István nagyfejedelem/király alapította meg a keresztény Magyar Királyságot. Az új állam a római és germán politikai minta és a sztyeppéről hozott hagyaték szintézise lett. István olyan újításokat és intézményeket vezetett be (kodifikált törvénykezés, területi alapú világi és egyházi közigazgatás, államelméleti gondolkodás), amelyek a mai magyar közéletben is léteznek és jogfolytonosak.¹⁷ A fiához intézett államelméleti művében, az *Intelmekben* István király az idegenből jöttek megbecsültségét országlása egyik fő elvi alapjává tette. A következők szerint:

¹⁶ A honfoglalás korának írott forrásai. szerk. KRISTÓ Gyula, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995. 197–198. (Kordé Zoltán fordítása) Vö. Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum Continuatione Treverensi. Recognovit Fridericus Kurze. Hannoverae Impensis Bibliopolii Hahniani, Hannover, 1890. 132–133.

¹⁷ A témakör újabb monografikus feldolgozására lásd: SZABADOS György: Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2011.

Keleti nép –
A honfoglaló magyarság viselete
László Gyula *A honfoglaló
magyar nép élete* (1944) című
művének ábrázolásában

„A vendégek és a külhonból érkezők oly nagy hasznot hajthatnak, hogy méltán tarthatjuk számon őket a királyi méltóság hatodik helyén. Kezdetben aszáltal növekedett a Római Birodalom, attól váltak naggyá és dicsővé a római királyok, hogy különböző égtájokról sok nemes és bölcs férfiú sereglett össze náluk. Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneasék fel nem szabadítják. Mert a vendégek, minthogy különféle tájakról és országokból jönnek, ennek megfelelően különféle nyelveket, különféle ismereteket és fegyveres erőt hoznak magukkal, s mindezek díszére válnak a királyságnak, emelik az udvar tekintélyét, és elriasztják a külföldiek pökhendiségét.”

Nem kevésbé fontos szempontunkból a következő Szent István-i gondolat:

„A király legyen jóságos, irgalmas, de a többi erény is hassa át és ékesítse. A király ugyanis, ha embertelenség és kegyetlenség csúfítja el, hiába tart igényt a »király« címre, zsarnoknak kell neveznünk. Ezért, szeretett fiam, szívem édessége, jövőm utódaim reménye, kérlek, sőt megparancsolom, hogy a jóságot mindenkor mindenben szem előtt tartva ne csak családodhoz, rokonságodhoz, főembereidhez, a gazdagokhoz, a szomszédaidhoz és országod lakosaihoz légy jóságos, hanem az idegenekhez is és mindenkihez, aki hozzád érkezik.”¹⁸

18 Az államalapítás korának írott forrásai. szerk. KRISTÓ Gyula, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1999. 135–136. és 139. (Bollók János fordítása.) Vö. *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I.m. II. köt. 624–625. és 627.

A tágabb szövegösszefüggés tükrében kitűnik, hogy a befogadó gondolatot nem tudattalan öncéllal, hanem a *minőségelvű patriotizmus* tudatosítása jegyében fogalmazta meg az első magyar király. Az idegenből jöttek értékei immár új hazájukat gyarapítják: annak is elsősorban állami központját, de azon kívül az ország bármelyik térségét, vidéki és városias közeget egyaránt.

István utódai tiszteletben tartották ezt a tanítást, így folyamatosan érkeztek „vendégek” a Magyar Királyságba. Vendég (*hospes*) néven nevezték azt, aki kész volt az országban letelepedni, s ezért szabadságjogokban részesült. A 12. században, különösen II. Géza (1141–1162) és fia, III. (Nagy) Béla (1172–1196) idején jöttek német és neolatin anyanyelvű egyének és közösségek a Magyar Királyság területére. Részben polgári, részben paraszti életmódot folytattak. Városi közösségeik részt vettek a városi jog kialakításában. A mégoly erősen központosított magyar államban is megőrizhették identitásukat.¹⁹

Az egyes közösségek iránt tanúsított uralkodói engedékenységek, kegy nem a központi hatalom gyengeségét tükrözte. Ellenkezőleg! A magyar király olyan, másutt szokatlanul erős egyeduralkodó jogkörrel rendelkezett, hogy megengedhette magának a kiváltságok biztosítását egyes alattvalói csoportoknak. Ebből természetesen a királynak is származott előnye, jelesül az, hogy a kiváltságot közösségek erősebben kötődtek hozzá. Az imént vázolt általános képet konkrét források támasztják alá.

A 12. század közepi Magyarországon két nyugat-európai utazó is megfordult: Freisingi Ottó német püspök (meghalt: 1158) és Abu Hámid al-Garnáti hispániai arab földrajzi író (meghalt: 1170). Különösen nagy szerencsénk van, hogy egyszerre két külföldi szemlélő tudósít az itt talált állapotokról. Az „egyszerre” majdnem a szó szoros értelmében is értendő, hiszen Ottó püspök 1147-ben utazott át, Abu Hamid al-Garnáti pedig 1150–53 között élt Magyarországon: mindketten az ifjú II. Géza Magyar Királyságát látták. Ez a körülmény azért is szerencsés, mert – ahogy azt az *Andreanum* elején olvasni lehet – II. Géza éppen a jogforrás hivatkozási alapját jelentette unokája, II. András hivatkozásában. Freisingi Ottó és Abu Hamid al-Garnáti élményei hasznos szellemi élményt ígérnek, amennyiben az általuk adott képet kulturális különbségeik, ellentétes érzületeik is tarkították. Ottó ezt jegyezte fel:

„Ezeknek az úgynevezett magyaroknak az ábrázata ocsmány, szeme mélyen ülő, termete alacsony, nyelvük és szokásaik barbárok és vadak, úgyhogy joggal vádolhatjuk a vakszerencsét, vagy csodálhatjuk az Isten türelmét, ezeknek az embernek sem nevezhető emberi szörnyetegeknek ily gyönyörűségeket adott martalékául. Abban mégis a görögök okosságát utánozzák, hogy egyetlen fontos ügybe sem vágnak bele többszöri, hosszas tanácskozás nélkül.”²⁰

Ottó püspök ellenséges elfogultságát Abu Hamid al-Garnáti lelkes beszámolója ellensúlyozza. Leírásából II. Géza vallási türelme is kiviláglik; mindamellett a tudós arab utazó sem hallgatja el az akkor húszas éveinek elejétől király harcias mivoltát.

„Eljött Konstantinápoly ura békét kérve, rengeteg kincset és számos muszlim hadifoglyot hozva (ajándékként). Az egyik ilyen hadifogoly, aki ar-Rümből (Bizánc) visszatért (Magyarországra), a következőket mesélte el nekem. A rüm (bizánci) király [császár] megkérdezte: »Mi az oka annak, hogy a basgird [magyar] bevonult országunkba és végigpusztította azt? Hiszen korábban ez nem volt szokása.« Mire a következő választ kapta: »A basgird

vallási türelem
jellemezte őket

19 Összefoglalóan lásd: *Korai magyar történeti lexikon*. főszerk. KRISTÓ Gyula, Akadémiai, Bp. 1994. 273.; KRISTÓ Gyula: *A korai Erdély (895–1324)* Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2002.; Uő: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Lucidus, Bp. 2003. és BLAZOVICH László: *Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon*. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2004.

20 *Források az 1016–1205 közötti magyar történelemről*. szerk. THOROCZKAY Gábor, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2018. 85–86. (Kisdi Klára fordítása)

királynak van egy seregnyi muszlim katonája, akiket meghagyott vallásuk gyakorlásában, s ők voltak azok, akik rávették, hogy törjön be országodba, és pusztítsa végig földjeidet!» A rüm (bizánci) király erre azt mondta: »Nekem is vannak muszlim alattvalóim, de azok nincsenek segítségemre a harcban.« Erre azt mondták neki: »Azért, mert te arra kényszerítetted őket, hogy kereszténynek vallják magukat.« Akkor így szólt (a király) [császár]: »Ezentúl nem fogok egyetlen muszlimot sem az én vallásomra kényszeríteni, sőt mecseteket építetek nekik, hogy harcoljanak velem együtt.« A basgird királyt K.zalinak [Gézának?] hívják, s királysága sokszorta jelentékenyebb, mint Rüm (Bizánc) területe. Ő ugyanazt a vallási irányzatot követi, mint az ifrang (frankok) [keresztények], mert közülük házasodott – ennek ellenére hódító hadjáratokat vezet az ifrang (frankok) országa ellen, és hadifoglyokat ejt közülük. Valamennyi nép fél a támadásától, mert sok katonája és nagy a vitézsége... Basgirdban [Magyarországon] nagyon sok ember él, összesen 78 város [vármegyeszékhely] van, melyek mindegyike olyan, mint Iszfahán vagy Bagdad, és iszonyatos bőség és jólét uralkodik mindenütt.²¹

Jóllehet a II. Géza-kori magyar–bizánci háborúk hátterében sokkal fajsúlyosabb politikai tényezők álltak, mint egy sereg muszlim harcos kívánsága,²² de Abu Hamid al-Garnáti forrásértékét még e – vallásilag érthető – túlzása sem rendítheti meg, mivel mégiscsak három évig élt Magyarország.

Az önkormányzatiság számára megvolt a külön közigazgatás kiépítésének lehetősége. A Magyar Királyság kezdetektől fogva rendelkezett világi közigazgatással. A területi egység a vármegye (*comitatus*) volt. Vezetője az ispán (*comes*) a vármegyei szabad és szolgarendű lakosság életét irányította, a királyi akaratot képviselve.²³ A hűbériséghez képest alapvető eltérés, hogy Magyarországon erős államhatalom érvényesült: itt a király bármikor leválthatta az ispánt, így a vármegyékből nem alakulhattak ki örökletes grófságok az Árpád-korban.²⁴

A vármegyerendszer alternatíváját a székek (*sedes*) alkották: ezek olyan bíraskodási, közigazgatási és katonai autonómiát élvező területi egységek voltak, amelyeknek lakossága jogállását tekintve eltért a királyi vármegyék lakosságától.

Három közösség alakíthatott ki székrendszert Magyarországon: a szászok és a székelyek Erdélyben, majd a törökségi eredetű kunok az Alföldön.²⁵ Számunkra a szászok és a – korábban már érintett – székelyek esete fontos: bár származásuk és kiváltságuk eredete eltér, de sorsuk között párhuzam fedezhető fel. A székely és a szász autonómia erősebbnek bizonyult, köszönhetően az Erdélyi-medence Kárpát-medencén belüli elkülönültségének is, hiszen a Magyar Királyság más tájain élő székelyek és szászok nem jutottak az erdélyiekéhez fogható kiváltságok birtokába.²⁶

Az erdélyi székelység fokozatosan építette ki autonóm területi szervezetét. A 13. században alakult ki Kelet-Erdély egybefüggő területén Székelyföld, ez a tájegység tagolódott székekre. Hét erdélyi főszék alakult ki: Maros- és Aranyosszék, Udvarhelyszék, attól keletre Csíkszék, attól délre Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék (ez utóbbit együtt Háromszéknek nevezik). A székelység ezeken belül eredeti nemzetségi szervezetben élt, s valószínű, hogy minden szék hat nemre (*genus*) és minden nem négy-négy ágra (*linea*) oszlott. Bár a vagyoni tagozódás megjelent körökben, de jogilag minden székely egyaránt szabad volt. Társadalmuk egységes és zárt volt: birtokaik főleg nemzetségi s nem magánbirtokok voltak. Közigazgatási autonómiát élveztek, ennek fejében katonáskodás

autonóm közösségek
sokasága élt
közös államban

21 Uo. 148. (Iványi Tamás fordítása)

22 MAKK Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)* Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1996. 84–90.

23 A vármegyék kialakulásának ellentétes felfogású feldolgozásait lásd: GYÖRFFY György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Akadémiai, Bp. 1959. és KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető, Bp. 1988.

24 Vö. SZABADOS: *Magyar államalapítások... I.m.* 291–329.

25 GYÖRFFY György: *A magyarság keleti elemei*. Gondolat, Bp. 1990. 274–304.; KRISTÓ Gyula: *A székelyek eredetéről*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1996. és MAKKAI László: *A rendi társadalom kialakulása = Erdély rövid története*. főszerk. KÖPECZI Béla, Akadémiai, Bp. 1989. 158–162.

26 Összefoglalóan lásd: MEZEY Barna: *Erdély a Magyar Királyságban (1000–1540) = Erdély jogtörténete*. szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2018. 154.

Bölcsesség –

I. Szent István király trónon, koronával egy „P” iniciáléba helyezve a *Képes Krónikában*, 1360 körül

(Wikimedia Commons)

(elsősorban határvédelem) és alkalmankénti állatadó lerovása volt a kötelezettségük. A székely székek nemcsak területi, hanem közigazgatási és bíraskodási egységet is jelentettek. Székelyföld élén a székelyek ispánja (*comes Siculorum*) állt: ezt az országos főméltóságot a király nevezte ki, de nem a székelyek köréből.²⁷ Kiváltságaik annyira kétségen felül álltak, hogy 13–14. század folyamán sosem gondoltak királyi kiváltságlevél kieszközlésére. Pedig ebben a korban minden más kiváltságos népelem – várnépek, erdélyi és szepesi szászok, köznemesség stb. – szükségesnek tartotta azt, hogy jogait a király írásban ismerje el. A székelyek kiváltságának szokásjogban élő elismerése arra bizonyít, hogy ezek a kiváltságok a Szent István előtti magyar állam idejéből erednek.²⁸

Az erdélyi szászok a német nyelvterület különböző vidékeiről érkeztek, és csak utólag kapták a szász nevezetét;²⁹ az *Andreanum* is a „teuton” szót használja, amikor a privilégium kiadását úgy indokolja, hogy „híveink mindannyian az erdőn túli (erdélyi) német vendégek (*fideles hospites nostri Theutonicis Ultrasilvani universi*) lábaink elé járulván alázatosan könyörögvén térdre borulva elpanaszolták nekünk sérelmeinket, hogy ama szabadságukat, amellyel nagyatyánk, a legkegyesebb Géza király behívta őket, teljességgel elveszítették volna, ha királyi felségünk megszokott kegyességének tekintetét reájuk nem

27 Az előző lábjegyzetben idézetteken túl lásd: RUGONFALVI KISS István: A székely nemzet története [1939] Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004. 5–177.

28 HÓMAN Bálint: A székelyek eredete. I.m. 96.

29 KRISTÓ Gyula: A korai Erdély... I.m. 157–163.

Több etnikum, egy kultúra

A magyarság nem az első lovasnomád nép volt, mely Kelet nagy mezőiről érkezve, a Duna medencéjében megállt és hatalmi szervezetet épített fel.

Mint a népvándorlás korában a többi keleti nomád, a magyarság is a pontuszi sztyeppén keresztül érkezett a Kárpátok ölébe, s előtte járt a félelmes hír, mely Európa közepén és nyugatán e lovas hadi népek kíséretével szegődött. Európa népei a Pireneusokig, a Rajnáig, a Pó völgyéig és Bizánc kapujáig száguldó seregekben igen hamar színről színre is láthatták a honfoglaló magyart, kinek vonásai e pusztító vonulatok nyomán nem ok nélkül torzultak el a megriadt tekintetek tükrében. A nyugati krónikások szörnyeknek nevezték a magyarokat, s e félelemből született megjelölést a pusztai magyar külső megjelenésére is értették. A közepes, sőt alacsony termetű, többnyire rövid fejű, mélyen ülő szemű s külsőjében, egész megjelenésében marcona magyarok a nyugati ember, így a keresztes hadakkal Magyarországon átvonuló Freisingi Ottó püspök szemében még két század múlva is „rút ábrázatúak” voltak.

A finnugor eredet és a nagymértékű török hatás tényeit a nyelvtudomány világította meg először. A nyelvészeti vizsgálatok tükrében ma már derengenek előttünk a finnugor őshaza s az évszázadokon, sőt évezredekken át tartó hosszú vándorút körvonalai is. E kutatások az életföldrajz segítségével a finnugor ősnép hazáját Európában a Volga–Káma–könyök környékén, a ligetes sztyeppe s a végtelen északi orosz erdő vidékén állapítják meg. Az ősnép magyar eleme, mely a terület délkeleti szélén helyezkedett el, a korai nagy népmozdulások alkalmával keletre, az Ural ligetei s az Ob és Irtisz vidékére tolódott, itt került a nyugati török népek körébe, melyekkel előbb a Kaukázus és a Don-tő környékére, majd az Azovi-tenger mellékére sodródott, feltámadó és elhaló nagy nomád birodalmak boltozata alatt.

A finnugor magyar néptörzs és a törökség e kezdeti kapcsolata nem volt pusztán szomszédsági vagy uralmi jellegű. A halászó és vadászó törzsnép török hatás alatt életformát cserélt, a török nyelv sok szavával együtt átvette a lovasnomád kultúra, gazdaság, hadi élet elemeit, s a bolgártörökökkel vérségiileg is elkeveredett. Mindez pedig csak úgy mehetett végbe, hogy a török népelem teljesen rátelepedett a magyar törzsnépre. Az együttélés új népi egyéniséget formált ki. Csak ilyen új alkatú magyarságot ragadhatott magával egy nagysodró lovasnomád áramlás.

Ami az ország területének politikai és katonai birtokbavételét illeti, a magyarok országszerzésére sorsdöntő volt az a körülmény, hogy a Kárpátok dunai medencéje az avar uralom elsöprése óta a 9. században lényegében politikailag szervezetlenül állott. Egész Európa a vajúdas korát élte: Nagy Károly birodalma széthullott, s kialakulóban voltak a latin, germán és szláv országok. A hullámozó országhatárok felett, Európának ezen a részén két nagy birodalom sugárköre terült szét: a keleti frank és a bizánci görög hatalomé. A szervezetlen dunai terület megosztott a két hatalom érdekkörei között, s ez a helyzet a történelem további folyama alatt még sokszor ismétlődött meg, súlyosabb feltételek mellett.

E birtokbavétel a magyarságot etnikai tekintetben sem állította nagy feladat elé. A múltban gyakran lehetett találkozni azzal a történeti felfogással, hogy a magyarság ezen a területen nagy tömegű, sőt saját népi tömegét is felülmúló – esetleg messze felülmúló – idegen, főként szláv lakosságra telepedett rá, s ezt, teljesen elkeveredve vele, felszívta magába. Ez a felszívás természetesen etnikuma teljes átalakulásával járt volna. Ha azonban a magyarság hozzá képest nagy tömegű idegen népre telepedett volna rá, nem kerülhette volna el a szintén lovasnomád dunai bolgárok sorsát, akik valóban jelentékeny tömegű szlávságra szálltak rá, s ezt aszimilálni nem tudván, maguk veszítették el nyelvüket és népiségüket. A magyarságot ilyen veszély egyáltalában nem fenyegette, legalábbis nem tudunk arról, hogy a honfoglalók ős ivadékaik az ország valamely vidékén más néppel szemben

számottevő tömegben elveszítették volna népiségüket és ahhoz hasonultak volna, viszont megállapítható, hogy a magyarság települési területén az itt talált nem magyar elemek korán nyom nélkül eltűntek a magyarságban.

A Kárpátok hágoiról leszálló nép összefüggő idegen népi területet egyedül az ország északnyugati hegyvidékén talált. Nyugati szlávok, morvák laktak itt, akik a közös őshazából történt elvándorlásuk után a 6–7. század táján telepedtek ide. Inkább a hegyvidék déli lejtőit lakták a Morva és a Garam folyók között, de soraik itt sem voltak sűrűek, s még ritkábbakká lettek a magyar honfoglalásban, mivel a hódító magyarok – miként Konstantin császár és Regino apát emlékezetül hagyták – az itt lakók egy részét kiűzték. A lakott vidék mögött, a turóc–liptó–zólyomi részekben pedig megyenagyságú üres térségek álltak a honfoglalás korában.

Az ország más részein a magyarság érkeztekor csak össze nem függő, apró népi szórványok éltek. A Duna–Tisza köze jóformán néptelen volt. Itt, valamint a Tisza baloldali területének egyes részein, továbbá Erdélyben gyér bolgár–török réteg alatt délszláv elemek laktak, melyek a Balkánról a hős Krum bolgár kán (802–814) itteni csatái óta költöztek fel, de közülük sokan elpusztultak a honfoglalás csatáiban, sokan pedig visszahúzódtak az Alsó-Duna mellé. A szláv szórványok főként a hegyek és a síkföldek érintkezési vonalán maradtak a magyarságra, elkerülve a füves mezővidéket és az erdővel fedett hegyeket. Sűrűbb szláv lakosságot találhatott a honfoglaló magyarság az ország délnyugati, dunántúli részében, elsősorban a Balatontól északra és délnyugatra. A nyugati határterületen a 9. században németek is telepedtek meg, de a dunántúli vidéket a 9. század második felében még a magyarok jövetele előtt sorozatos pusztulások érték: Theotmár salzburgi érsek 900-ban azt írta, hogy az egész Pannónia elhagyatott, egyetlen templom sem látható a régi tartományban.

Míg az északnyugati részen talált morva nép a nyugati szlávok népcsaládjához tartozott, addig a Duna vonalától délre eső területen megmaradt szláv szórványok délszlávok – bolgárok, szerbek, szlovének – voltak. A terület régebbi lakóinak már alig volt nyoma a magyar honfoglaláskor. Az avarok a Nagy Károly által ismételtén rájuk mért csapások alatt elpusztultak, elszoródtak kelét felé, vagy felszívódtak az őket rendszeresen üldöző szlávokba. Az irtó harcok során már előbb hasonlóképpen elenyészett a gepidák néphulláma is. Avarok a magyarság népi tömbjébe – amint következtetni lehet – leginkább a nyugati határvidéken, a Duna és a Rábca között, a temesi részen és az Alföldön, gepidák pedig – ha egyáltalában szó lehet maradáukról – az országterület déli szélein kerülhettek. A korábbi germán hullámokból némely maradványokra az északnyugati morvaszláv települési vidéken is lehet következtetni, s alapos történeti kutatás alapján nem utasíthatjuk el mereven azt a feltevést sem, hogy néhány, római korra visszavezethető városi települési hely – Óbuda, Esztergom, Székesfehérvár, Veszprém, Győr, Szombathely – csekély romanizált nép-törödékeket is örökölt át a magyar történelem korára.

Ez a népi képe Szent István országának, az országszerző hadinép politikai építményének. Ez az építmény – ha birodalmon szokás szerint különféle országok közös hatalmi keretét kell érteni – valóban ország még és nem birodalom. A honfoglaló magyarság a Duna medencéjében nem országokat igazott le és fogott össze egyetlen szervezet kapcsával, hanem egy politikailag jobbára szervezetlen és alig lakott területet maga népesített be és szervezett meg. A magyar birodalom kora csak később, Horvátország elfoglalásával kezdődik, s az Anjou- és Hunyadi-házbeli királyok korában éli virágzását. Ekkor éli kiteljesedését a magyar népiség is, mely a 10–11. században birtokba vett belső népi területen feltöltötte az üres hézagot, maradék nélkül felszívta a megszálláskor itt talált népi szórványokat, s egyúttal a széleken is diadalmasan bocsátotta ki békés munkával hódító, gyarapodó rajait. A pusztá fia falvak lakója, a pásztor szántóvető, a pogány pedig Krisztus híve lett.

Szabó István: *A magyarság életrajza*. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1941. 7–12. és 22–23. (részletek)

veti, – ezért nem is tudtak az igen nagy nyomorúság okán a királyi felségnek semmilyen szolgálatot tenni.”³⁰ Nem tudjuk biztosan, hogy II. Gézának az *Andreanum* szövegében hivatkozott királyi kegye szóban nyilvánult-e meg, vagy adománylevélbe is foglaltatott-e;³¹ az bizonyos, hogy a Nagyszében környéki szászok számára fontos volt a jogok írásba foglalása. Sikerüket jelzi, hogy a korban adható összes szabadságjogot elnyerték: a szebeni ispán fősege alá tartoztak; szabad bíró-, tisztségviselő- és plébánosválasztást élveztek, és önálló pecséthasználati jog és vámmmentesség jutott nekik osztályrészükül. Területüket a kiváltságlevél körülhatárolta, az nem tagozódott a királyi vármegyerendszerbe. Kötelezettségeiket tekintélyes pénzáddal és a dél-erdélyi határ védelmével, vagyis katonáskodással rótták le.

Az *Andreanum* egyértelműen a magyar jogfejlődés eredménye. Eszmeisége mélyen gyökerezik a Szent István-i (sőt az őt megelőző) magyar államiság politikai hagyatékában. Jelentősége abban is megmutatkozik, hogy példaként szolgált további etnikai autonómiák létrehozásához.

KIVEZETÉS

A magyar sztyeppeállamot felváltó Szent István-i Magyar Királyságban is értéket jelentett az idegenből jövők befogadása; akik nagyobb csoportokban érkeztek, illetve új hazájukban nagyobb csoportokba tömörültek („szász” *hospesek*

identitásuk
megőrzéséhez
kollektív jogokat
kaptak

Dél-Erdélyben), azok számára esély nyílt eredeti identitásuk megőrzésére, sőt ehhez kollektív jogokat is kaptak. A korai magyar állam türelmes hozzáállását hangsúlyozva nem palástolhatjuk el, hogy a gyakorlat korántsem volt mindig idilli: a magyarok és az újonnan beérkezők között komoly súrlódások támadtak. A már letelepedett magyarok és a még nomád kunok összeütkezései még IV. Béla király (1235–1270) és alattvalói között is komoly bizalmi válságot gerjesztettek. Szerencsére forrásunk, Rogerius nagyváradi kanonok az ellentétes álláspontok bemutatásával tárgyilagos képet ad az esetről; bemutatva azt, hogy az

emberek a 13. században is emberből voltak, és sem a többség, sem a kisebbség nem birtokolta az Abszolút Igazságot. Úgy hiszem, hogy az érvek ütköztetése élvezetesebb lehet megannyi magvas történelmi tanulságnál, ezért az utolsó szó őt, Rogeriust illeti.³²

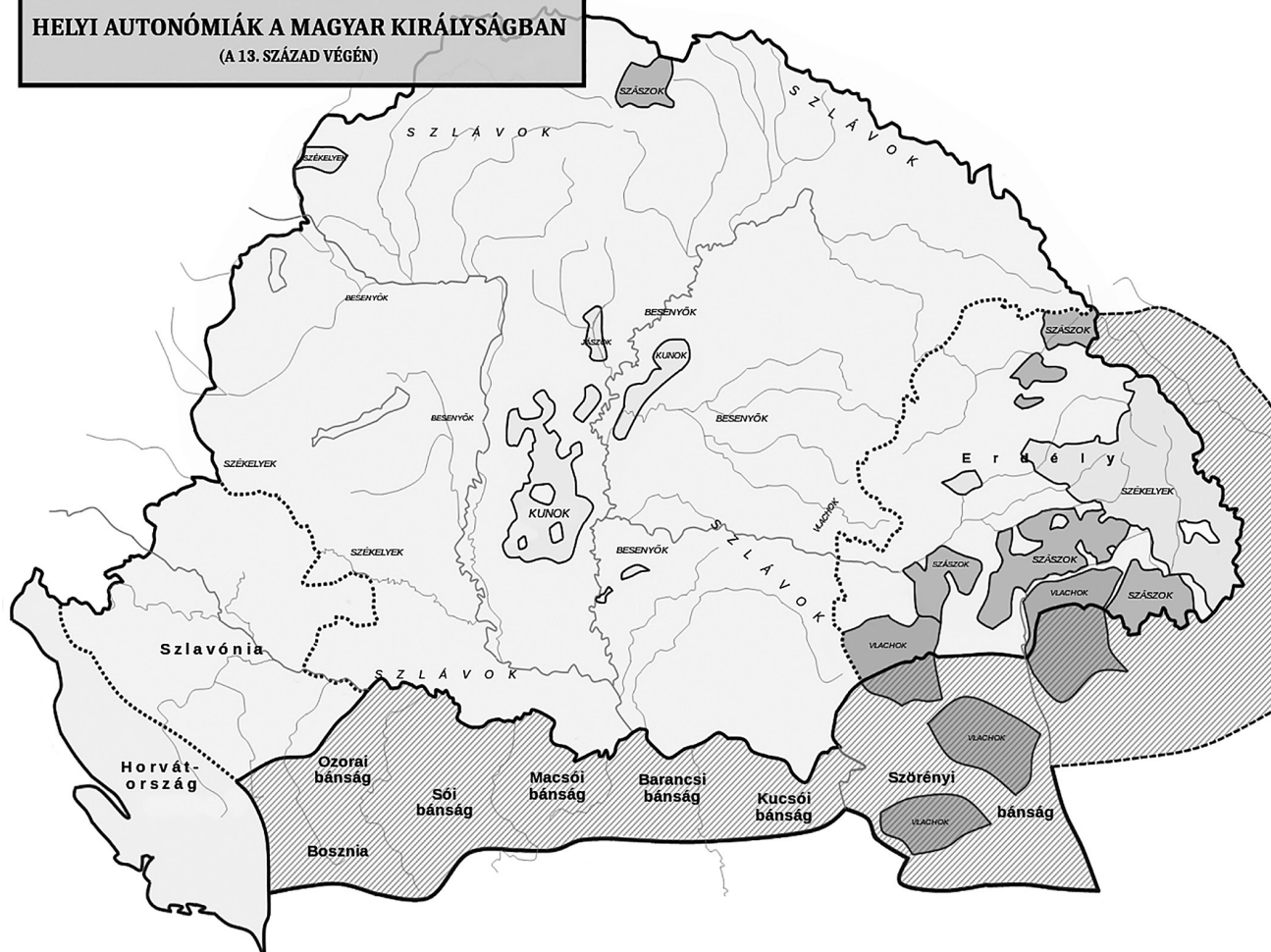
„Amikor pedig a kunok királya nemeseivel és közembereivel együtt kóborolni kezdett Magyarországon, végtelen sok marhacsordájuk lévén, súlyos károkat okoztak a magyaroknak legelőikben, vetésekben, kertekben, gyümölcsösökben, szőlőkben és egyéb javaikban. És ami még rettenetesebb volt – mivel ezek nomád emberek voltak –, undorító módon földre teperték a szegény emberek hajadon leányait, és megszeplősítették a hatalmasok ágyát, valahányszor ezt kedvező körülmények között megtehették; bár az ő asszonyaikat, mint valami hitvány némbereket, a magyarok is le szokták dönteni. És ha egy magyar megkárosított egy kunt, akár jószágában, akár személyében, azonnal igazságot szolgáltatnak a kunnak, úgy, hogy más már nem mert hasonlót elkövetni. De ha egy kun okozott kárt egy magyarnak, a magyarnak nem szolgáltatnak igazságot, és ha sürgetni merte, a pofázást pofonokot kapott cserébe. És így a nép és a király között gyűlölködés keletkezett.”

30 A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény. szerk. MEZEY Barna, Osiris, Bp. 2006. 134. (Béla Gábor fordítása) Vö. ÉRSZEGI Géza: *The Andreanum. 1224. The first known legal framework of regional self-administration*. SENCE, Bp. 2004. és *Andreanum 800. Az európai önrendelkezés kezdetei a Magyar Királyságban. Die Anfänge der europäischen Selbstbestimmung im Königreich Ungarn*. szerk. POMOZI Péter, Bp. 2024.

31 P. SZABÓ Béla: *Az erdélyi szászok arany szabadságlevele (1224) és annak hatása a közösség hetedfélszázados történetére = Az Aranybulla a jogtörténetében*. szerk. MEZEY Barna, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Bp. 2022. 197.

32 THURÓCZY János: *A magyarok krónikája* – ROGERIUS mester: *Siralmas ének*. Osiris, Bp. 2001.

HELYI AUTONÓMIÁK A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN (A 13. SZÁZAD VÉGÉN)

De a vád után a védelem álláspontja is hangozzék el!

„A kunok bejövetele után, amikor a hitelt érdemlő emberei útján a királynak tudomására jutott, hogy a magyarok sérelmeket szenvednek a kunok miatt, a király összehívta a főembereket, ispánokat, bárókat és az összes kunokat a Tisza környéki Kómonostornál, és ott bölcs megfontolás után közös elhatározással azt a határozatot szentesítették, hogy a kun nemeseiket cselédekkel együtt osszák szét Magyarország egyes tartományaiba, és mindegyikük a nekik kijelölt tartományban tartózkodjon, és így, mivel nem lesznek sokan együtt, nem tudnak sérelmet okozni a magyaroknak, és ha a kun a magyart vagy a magyar a kunt megsértené, tegyenek közöttük egyenlő igazságot az ispánok, akikre ezt a királyi kegy elvesztése büntetésének kilátásba helyezésével rábízták. A kunoknak nagyon nem tetszett, hogy el kellett válniuk egymástól, de így aztán senkit meg nem sértve kóboroltak be nemezsátraikkal, barmaikkal és nyájaikkal Magyarország lakatlan földjét. És mivel sokan voltak közöttük szegények is, a magyarok csaknem ingyen szereztek közülük szervieneket [itt: szolgákat]. És így a kunok helyzete inkább volt hasznukra, mint kárukra. Ezzel tehát meg kellett volna szűnnie a népek rosszindulatának.” ■

Kollektív jogokkal rendelkező közösségek a 13. századi Magyar Királyság területén
(Wikimedia Commons)